

Welk verschil maakt het verschil? Sekse en etnische afkomst beschouwd

Debat: SCP-rapport *Vershil in Nederland* (2014)

Sawitri Saharso

Het SCP heeft een belangrijk boek gepubliceerd over verschil in Nederland. Aanleiding was onder andere de in het maatschappelijke debat geuite bezorgdheid dat er in Nederland een tweedeling in 'haves' en 'have nots' aan het ontstaan is of zich zelfs verdiept. Zo gesteld lijkt het alleen om een probleem van inkomensongelijkheid te gaan. De auteurs merken terecht op dat aan inkomensverschillen vaak andere verschillen ten grondslag liggen, zoals verschillen in opleiding. Bovendien kunnen er nieuwe maatschappelijke tegenstellingen aan het ontstaan zijn, die niet per se een economische basis hebben, zoals een tegenstelling tussen jong en oud. De auteurs hebben daarom ook naar andere verschillen gekeken dan alleen inkomen en vermogen en zich afgevraagd wanneer een verschil in een ongelijkheid verkeert. Ik was geïnteresseerd welke richting het met migranten op gaat nu de tweede generatie zo langzaam volwassen wordt en wat de situatie is van vrouwen, in het bijzonder migrantenvrouwen. Daarnaast heb ik het onderzoek gelezen vanuit mijn belangstelling in waardenverschil en gelijk burgerschap.

Wat betreft de etnische verhoudingen word ik met een apart hoofdstuk 'Segmentatie langs etnische lijnen' op mijn wenken bediend. Ook waardenverschil wordt daarin besproken. Sekseverschillen zitten meer verstopt in de hoofdstukken. Gezien het feit dat in Nederland slechts de helft van alle vrouwen economisch zelfstandig is, zal dat niet zijn omdat de emancipatie is voltooid. Waarom de keuze is gemaakt om verschillen tussen vrouwen en mannen niet structureel te bespreken, wordt verder niet toegelicht. Doordat sekse in combinatie met etniciteit niet systematisch besproken wordt, blijven verbanden die voor de vraagstelling van dit rapport wel van belang zijn, onbenoemd. Zo is uit ander onderzoek bekend dat migrantenvrouwen, in het bijzonder van Turkse en Marokkaanse afkomst, de slechtste (ervaren) gezondheid en laagste arbeidsdeelname hebben (Keuzenkamp en Keizer 2011). In het hoofdstuk waarin verschillen in gezondheid worden besproken, wordt dit echter niet gesignaleerd, terwijl het toch voor de hand ligt een verband te vermoeden tussen een slechte gezondheid en andere verschillen, waaronder een geringe arbeidsparticipatie.

De algemene conclusie van het SCP-rapport is dat er in Nederland geen sprake is van een harde tweedeling, wel van een zachte met de gevestigde bovenlaag bovenaan en het precariaat onderaan, posities die bekrachtigd worden door een sociale en ruimtelijke scheiding. Daartussen bevinden zich vier andere groepen. Dicht in de buurt van dat precariaat bevinden zich de onzekere werkenden. Met die twee groepen gaat het duidelijk het minst goed. De onzekere werkenden hebben weliswaar iets meer cultureel kapitaal dan de comfortabel gepensioneerden, voornamelijk

lijk omdat ze wat meer bedreven zijn met ICT, maar verder hebben ze van de andere onderscheiden kapitaalvormen, economisch, sociaal en persoonskapitaal, minder dan de andere vier groepen. Het precariaat heeft van alles het minst. Wie zijn degenen die zich aan de verkeerde kant van deze zachte tweedeling bevinden? Relatief veel migranten behoren tot de onzekere werkenden. Deze groep heeft verder het hoogste aandeel vrouwen en ook komen er relatief veel eenoudergezinnen in voor. In het precariaat treffen we veel alleenstaande ouderen aan en weer relatief veel migranten en vrouwen. Als je vervolgens bedenkt dat eenoudergezinnen doorgaans betekent 'gezinnen met een moeder aan het hoofd' en dat relatief veel Antilliaanse en Surinaamse vrouwen alleenstaande moeder zijn, dat er veel meer oudere weduwen dan weduwnaars zijn en dat de onzekere werkenden van nu waarschijnlijk het precariaat van morgen worden, dan lijkt de onderkant van Nederland te veel bevolkt door vrouwen en migranten. Ook de auteurs van dit SCP-rapport signaleren dit (p. 294). De conclusie dat er sprake is van gekleurde armoede of van een feminisering van de armoede is misschien te sterk, maar de cijfers lijken me voldoende aanleiding om preciezer na te gaan hoe het met die groepen en in het bijzonder met migrantenvrouwen zit en lijken me ook een rechtvaardiging voor gericht beleid.

Het hoofdstuk over segmentatie langs etnische lijnen bevat ook positief nieuws. De tweede generatie, of in ieder geval een deel daarvan, doet het goed: er ontstaat een etnische middenklasse. Maar tegelijkertijd ervaart ook of eigenlijk juist die hogeropgeleide middenklasse discriminatie en kansenongelijkheid en houdt ook die middenklasse vast aan de eigen etnische of religieuze identiteit. Waarschijnlijk staat het één niet los van het ander: als volwaardig burgerschap je ontzegd wordt, is je terugtrekken in de eigen groep een begrijpelijke reactie.

De etnische verhoudingen zijn volgens de Nederlandse bevolking niet best. Of mensen zichzelf nu tot de onder-, midden- of bovenlaag rekenen, wanneer ze aan moeten geven of ze vinden dat er sprake is van wrijving tussen groepen, springt de relatie allochtoon-autochtoon eruit als de relatie waar iedereen van vindt dat er sprake is van veel tot heel veel wrijving (p. 21). De auteurs van het 'etnische' hoofdstuk concluderen: 'Naar verwachting zal ook de komende jaren dynamiek in de interetnische verhoudingen blijven bestaan' (p. 276). Dat is een rijkelijk cryptische kwalificatie van wat er aan de hand is. Het vervolg maakt duidelijk waarop wordt bedoeld. Dat deze dynamiek voorlopig nog wel blijft bestaan, komt niet alleen door de nog steeds grote sociaaleconomische verschillen, maar 'vooral doordat de jongere generatie met kracht waardenoriëntaties uit die indruisen tegen wat velen in dit land als wenselijk en nastrevenswaardig beschouwen' (p. 277). Het is dus het waardenverschil, volgens het SCP zelfs de waarden tegenstelling, die in de onderlinge verhoudingen het grootste probleem vormt, waarbij de grootste waarden tegenstelling de omgang tussen de seksen betreft.

De verschillen langs lijnen van etniciteit zijn onderwerp van beleid. Met bestrijding van jeugdwerkloosheid, antidiscriminatiebeleid en maatregelen om het jihadisme tegen te gaan wordt getracht de kloof tussen allochtoon en autochtoon te dichten. Dat is vermoedelijk vanuit de gedachte dat wie werkt en gelijke kansen

heeft, geen reden heeft om zich buitengesloten te voelen. Maar dat is één kant van het verhaal. Migranten worden afgerekend op het feit dat ze vasthouden aan hun eigen identiteit, maar de meerderheid van de autochtone Nederlanders trouwt ook binnen de eigen groep, heeft voornamelijk autochtone vrienden en, voor zover gelovig, houdt vast aan de eigen religieuze identiteit. Het probleem wordt ook gevormd door de geslotenheid van de Nederlandse identiteit. Dat is geen nieuwe vaststelling (Ghorashi 2003), maar er is van beleidswege weinig mee gedaan. Het antidiscriminatiebeleid is niet gericht op het doorbreken van die geslotenheid.

Terwijl waardenverschil als grootste probleem wordt gepercipieerd, met weinig daarop gericht beleid, lijkt beleid dat daar niet op is gericht, daar onbedoeld soms wel effect op te hebben. Ik geef ter illustratie twee voorbeelden van een onverwacht, maar soms ook ongelukkig in elkaar grijpen van overheidsbeleid en eigen waarden. Beide betreffen de participatiesamenleving.

De overheid verwacht van haar burgers dat zij zich meer bekommeren om de mensen in hun directe leefomgeving en eerst zelf proberen problemen op te lossen in plaats van meteen naar de overheid te kijken. Uit een onder mijn leiding uitgevoerd onderzoek naar mantelzorg (Van den Berg 2014) bleek dat migranten wat betreft opvattingen over de zorg in feite betere burgers zijn dan autochtonen. Zij vinden namelijk dat overheid, professionele instanties en burgers samen verantwoordelijk zijn voor de zorg, terwijl autochtonen de verantwoordelijkheid veel meer bij de overheid en de professionals leggen. Alleen komt in migrantenkring die zorg vaak op de schouders van één vrouw neer. Vaak vindt zij zelf dat zij die zorg op zich hoort te nemen en anders vindt haar omgeving dat wel. In die context maakt het appèl van de overheid om meer gemeenschapszin te tonen het vrouwen moeilijker om zich van traditionele zorgopvattingen los te maken. De overheid is met het uitroepen van de participatiemaatschappij dus niet noodzakelijkerwijs een bondgenoot van migrantenvrouwen, die zich willen emanciperen van hun zorgende rol.

Onder de vlag van de participatiemaatschappij verandert er ook veel in buurten; bewoners moeten het voortaan zelf doen. Vanuit een sterk gemeenschapsgevoel worden zij geacht zorg te dragen voor hun medebewoners en hun omgeving, daartoe gestimuleerd door de professional. Mandy de Wilde (2015) beschrijft hoe dat in de praktijk uitpakt in de Amsterdamse wijk Slotermeer, waar veel migranten wonen. Bewoners hebben inderdaad initiatieven ontplooid. Migrantenvrouwen zijn koffieochtenden gaan organiseren in het buurtcentrum. Vrouwen uit de buurt ontmoeten elkaar daar en kunnen er hun alledaagse ervaringen en zorgen bespreken. De Wilde benoemt dit als een domesticatie van de publieke ruimte. Maar er is een keerzijde aan die domesticatie. Religieuze en culturele normen die dominant zijn binnen hun gemeenschap, doen nu hun intrede in de publieke sfeer van het buurthuis. Mannen zijn niet welkom. Er is een strikte seksescheiding, maar ook afwijzing van homoseksualiteit. Etnische grenzen worden in hun activiteiten niet overschreden, veeleer versterkt: er is een Turkse manier van linzensoep maken en een Marokkaanse manier, wij zijn zus en jullie zijn zo. Het is een sterk exclusief gemeenschapsgevoel dat de vrouwen creëren. Tegelijkertijd kunnen zij daarop niet aangesproken worden. De nieuwe professional namelijk sti-

muleert het gemeenschapsgevoel door bewoners affectief aan te spreken. Daar past een toon van enthousiasme en waardering bij; een kritische noot zou dissoneren. Het sociale participatieprogramma in Slotermeer beoogde culturele verschillen te overbruggen, maar is daar niet in geslaagd juist door de wijze waarop de lokale overheid meende burgers te moeten stimuleren tot meer gemeenschapszin. Ik vond het teleurstellend om dat te lezen, want ik had juist mijn hoop gevestigd op deze nieuwe aanpak. Het beloofde burgers veel directer bij het beleid te betrekken. Het leek me ook natuurlijker dat mensen zich van onderaf met elkaar en met hun omgeving identificeren dan om die gemeenschapsvorming tot stand te brengen via identificatie met de nationale identiteit.

Dit SCP-rapport belooft wel in te gaan op de vraag in hoeverre sociale tegenstellingen in de hand gewerkt worden door beleid (p. 19), maar besteedt in de praktijk vooral aandacht aan de mogelijke beleidsconsequenties van de geconstateerde verschillen. Mijn voorbeelden maken duidelijk dat beleid ongelijkheden en tegenstellingen kan vergroten. Wat mij betreft was een meer systematische bespreking van ongelijkheid als effect van beleid op zijn plaats geweest.

In mijn voorbeelden staan niet toevallig migrantenvrouwen centraal. Ik zie bij hen veel ongerijmdheden, die ik niet goed weet te duiden. Niet genoemd in dit SCP-rapport, maar wel waar: migrantenmeisjes doen het net als autochtone meisjes beter op school dan de jongens. Maar die voorsprong verzilveren ze (nog?) niet. Zullen migrantenvrouwen ook op termijn oververtegenwoordigd zijn in de groep van de onzeker werkenden en het precariaat? Waarom zijn migrantenvrouwen ongezonder dan andere Nederlanders? Welke andere verschillen liggen daarachter? Is hun slechtere gezondheid een gevolg van een cumulatie van ongelijkheden? Ik zou meer willen weten over oorzaken en oplossingen.

De voorbeelden van Slotermeer en de mantelzorg zijn te zien als twee voorbeelden van een onzalig samenspannen van eigen moraal en overheidsbeleid, maar ze zijn ook anders te duiden. Ze laten zien dat juist migrantenvrouwen met hun bereidheid om zich in te zetten voor andere mensen of voor de buurt het meest de waarde uitdragen van goedertierenheid, die in het rapport is omschreven als 'andere mensen helpen, zorgen voor hun welzijn'. Dit is uitgerekend de waarde waar de Nederlandse bevolking als geheel zich het meest in herkent (p. 303). Migrantenvrouwen betonen zich dus de betere Nederlanders, maar houden er tegelijkertijd waarden op na die voor de meeste Nederlanders niet verenigbaar zijn met de Nederlandse identiteit.

Ik wil mijn hoop nog niet opgeven. Mijn probleem met het feit dat tijdens de koffieochtenden mannen niet welkom zijn, is niet per se de seksescheiding op zich. In de tweede feministische golf waren er, met goede redenen vond ik destijds, ook alleen voor vrouwen toegankelijke groepen. Mijn probleem is dat nu niemand meer iets aan elkaar hoeft uit te leggen. De praktijk van de participatiesamenleving lijkt aan te zetten tot een vorm van burgerschap – De Wilde (2015) noemt het affectief burgerschap – die het moeilijker maakt om verschillen (kritisch) te bespreken. Als waardenverschil het grootste probleem is en als tegelijkertijd het maatschappelijke ideaal blijft om meer met en voor elkaar te doen, zouden we

veel meer moeten weten over de voorwaarden die deliberatief burgerschap stimuleren.

Literatuur

- Berg, M. van den (2014) *Mantelzorg en etniciteit. Etnische verschillen in de zorgattitude, zorgbereidheid en conflicthantering van mantelzorgers*. Enschede: Universiteit Twente, proefschrift.
- Ghorashi, H. (2003) Multiple Identities between Continuity and Change: The narratives of Iranian women in Exile. *Focaal: European Journal of Anthropology*, 42: 23-35.
- Keuzenkamp, S. en M. Keizer (2011) *Moeilijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wilde, M. de (2015) *Brave New Neighbourhood. Affective Citizenship in Dutch Territorial Governance*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, proefschrift.